
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A SZERB KULTÚRKLUB A KULTÚRA ÉS A POLITIKA KÖZÖTT

Részlet

LJUBODRAG DIMIĆ

A harmincas évek második felében szerb értelmiségi körökben érlelődni kezdett a felismerés, hogy a Jugoszláv Királyságban az államhatalom képtelen biztosítani és megvédeni a szerb nemzeti érdekeket. A közös állam megszületése után a szerb nemzetben annak a tudata kerekedett felül, hogy a szerb nemzeti kérdés megoldódott, megszűnt a szerb nemzeti fejlődésről való gondolkodás, megtörtént az úgynevezett „nemzeti demobilizáció”, megszívlelték a nemzeti egység gondolatát a „háromnevű nemzet” formájában, majd később az integrális jugoszlávizmus alakjában, az újonnan keletkezett államban megszűnt a déli és északnyugati szerbségről való gondoskodás, elhanyagolták a szerb nemzeti, gazdasági, kulturális integráció és szellemi közeledés kérdését, nem értették azt a maguk teremtetten állatot, amely több vallást, szokást, különböző mentalitást, hagyományt, különböző nyelvjárásokat és életmódot ölelt fel. A szerb politikusok mintha nem lettek volna tudatában a szerb nemzet biológiai „fáradtságának” (a nagy veszteségek az 1912-től 1918-ig tartó háborúkban), és annak a ténynek sem, hogy az SZHSZ Királyság megteremtésével, a különféle civilizáció és vallás keveredésével „millenniumváltás” játszódott le. Ennek a ténynek a tudatában a szerb értelmiség egy része intenzívebben kezdte képviselni azt a nemzeti mozgalmat, mely serkentette volna a nemzeti fegyelmet, és amelyet tervezéssel, szervezéssel a nemzeti erők irányításának aprólékos, konstruktív munkájával értek volna el, s a figyelem elsősorban kulturális és gazdasági jellegű új nemzeti célok és ideálok irányába terelődött volna.

Vitathatatlan, hogy a Szerb Kultúrklub létrejöttét a Jugoszláv Királyságban uralkodó társadalmi és politikai viszonyok tették lehetővé. A nézetek megfogalmazása és az az elhatározás, hogy szélesebb körű politikai, szociális, gazdasági és kulturális mozgalom induljon el, a szerb polgári és politikai körök erőviszonyai átrendeződésének a pillanatában kerültek a felszínre a harmincas

évek második felében.¹ A Szerb Kultúrklub megalakulása kiindulópontja lett volna a nagy kulturális feladatok megoldásának, a széles néptömegek művelődési szintje emelésének (hogyan hozzák közelebb a kultúrát a lakossághoz) a szerb és jugoszláv társadalom anyagi és szellemi viszonyainak összehangolásával. Ennek a széles körű mozgalomnak a végső célja a Kultúrkörök Szövetsége lett volna, mely építő jellegű munkájával a jugoszláv gondolatot erősítette volna, és tagadója a jugoszlávizmus absztrakt ideológiájának, mely a szerbség, horvátság, szlovénység iránt ellenséges és tagadó volt. Ez a szövetség olyan „organikus közösséggé vált volna, melyben egyidejűleg kifejezésre juttatott volna sajátosságuk és kölcsönös függőségük is”.²

A Szerb Kultúrklub programját Slobodan Jovanović fogalmazta meg a legpontosabban, az első nyilvános közgyűlésen, melyet 1937. február 4-én tartottak meg a Szerb Kiviteli Bank palotájában: Alapítóinak elgondolása szerint a Szerb Kultúrklub azoknak az értekezleteknek és beszélgetéseknek a színhelye kellett volna hogy legyen, amelyekben a szerb kultúra kérdéseiről lett volna szó. A nemzeti kultúra fogalmát teljességében értjük itt, beleértve a szellemi és anyagi kultúrát is. Ezért a Szerb Kultúrklub a gazdasági szakemberek és értelmiségiek szövetsége. Ez talán az első kísérlet az értelmiségiek és gazdasági szakemberek közvetlen együttműködésére.

A Szerb Kultúrklub megalakítását azok kezdeményezték, akik nem vettek részt a párt- és a politikai életben. Már a kezdeteknél azt hangsúlyozták, hogy a Szerb Kultúrklub a szerb nemzeti kultúra kérdéseivel nem párt- és politikai szándékkal kíván foglalkozni. Így akartak lehetőséget nyújtani a más-más pártokat és nézeteket képviselőknél, hogy a Szerb Kultúrklub értekezletein részt vehessenek. Az ilyen semleges közegben történő eszmecsere, ha nem is nyújtana rögtön látványos eredményeket, hosszú távon hasznos lenne, mert az általános nemzeti kérdésekben a nézetek egyeztetéséhez vezetne . . .

A Szerb Kultúrklub szakértői a szerb és az albán nép nemzeti, gazdasági és kulturális ellentétében, a Dél-Szerbiában a földért folyó harcot látták. Megfigyelték, hogy az albán paraszt szinte sohasem hagyja el faluját, hogy „rudimentáris tradícióval, vallási fanatizmussal” ragaszkodik földjéhez, nem merült ki a háborúban, „alkoholtól és a civilizációtól nincs megrontva”, és nem kezdték ki a szociális betegségek. Ezzel szemben rámutattak arra, hogy a szerb lakosság kimerült a harcokban, alacsony növésű, sovány, fejletlen, rosszul táplált, tüdőbajos, gyenge izomzatú; beteges kinézése és az alultápláltság is a „földnélküliség következménye”. Hogy ezen a helyzeten változtathassanak, a Szerb Kultúrklub délre irányuló megfontolt kolonizációt (betelepítést) szorgalmazott, melyet nemzetgazdasági és tudományos alapokra helyeztek. Egy agrárintézet létrehozását indítványozták Szkopjében, melynek az agrárral foglalkozó munkák mellett (a föld termékenységének tanulmányozása, növényi kultúrák kifizetődésének tanulmányozása) elsőrangú nemzetpolitikai súlya is

lett volna. Az agráralap anyagi eszközeit pedig a föld felvásárlására és az odatelepült szerb parasztság anyagi biztosítására használták volna. A déli rész alapvető problémájának a közlekedést tartották. A közlekedés olyan alapfeltétel, mely nélkül, szerintük, elképzelhetetlen egy terület gazdasága, kereskedelme, oktatása, általában a lakosság kultúrája. Gyakran hangoztatták azt a közmondást, hogy ahol „forgalmas az út, és vonatfütty hallatszik, ott fellendül a gazdaság, a kereskedelem, az oktatás, elérkezik a jólét és a bőség” – ami meggyőződésük szerint azt is jelentette, hogy ahol nincsenek utak, ott nincsen sem kereskedelem, sem gazdaság, sem művelődés. Az a felfogás uralkodott, hogy az út- és a vasútépítés alapfeltétele a szerb kultúrtérsegek egyesülésének és a szerb egység megteremtésének. Gyakran példálóztak Sandžak esetével. Rajta keresztül egyetlen, Szerbiát Crna Gorával³ összekötő út sem vezetett. De szembe tűnő volt, hogy Sandžakon át, ahol kb. 106 000 muzulmán élt, az út kizárólag a boszniai muzulmán világot (statisztikai adatok szerint körülbelül 594 000 muzulmán) kötötte össze a délen fekvő muzulmán közösséggel (az 1921-es statisztikai adatok szerint itt körülbelül 650 000 muzulmán élt). Azoknak az utaknak a kiépítése, amelyek Szerbiát és Crna Gorát összekötötték volna, a klub szakembereinek a véleménye szerint több feladatot láttak volna el; az árucserét a legrövidebb és leggyorsabb módon lebonyolíthatták volna; az útvonalak kiépítésével gyors gazdasági és kulturális integráció valósult volna meg, hogy a nemzetileg, vallásilag vegyes lakosság felé áramoljon az ideológia is, hogy ezeken a kommunikációs utakon az emberek és az áru északnyugat helyett Szerbia felé irányuljon; hogy gazdaságilag legyengüljön a muzulmán és felerősödjön a szerb elem, hogy a „szerb muzulmánok” elkülönüljenek az arnauta (albán) muzulmánoktól, hogy egyebek között beinduljon az egész társadalmi élet modernizációja (a termelésben és az életmódban) az említett térségben.

A klubhoz közel állók azt a nézetet vallották, hogy a betelepítésnek gazdasági, szociális, nemzeti, kulturális és higiéniai vonatkozásai is vannak. Ennek értelmében az állami kultúrpolitikában nagy fontosságot tulajdonítottak a betelepítésnek. A földért való harcot kiegyenlítették a nemzeti államért való harccal.⁴

A klub úgy tartotta, hogy az állam nem ismerte fel a nemzeti térhódítás jelentőségét azokon a területeken, amelyeken kisebbségek is éltek.⁵ Felmérésük szerint a betelepítés abban a pillanatban indult rossz irányba, amikor az önkéntes betelepülőknek olyan ígéretet tettek, hogy a háborús érdemeikért földet kapnak. A visszaélések, amelyek ezután következtek (a minden kritérium nélküli földosztással), a klub tagjainak véleménye szerint az újra felszabadított területek szerbségének dicső hőstettét erkölcsileg megsemmisítették, valamint az önkéntesség gondolatát olyan mértékű anyagiassággal mocskolták be, hogy minden erkölcsi hatását elveszítette társadalmukban. Azok az elemzések, amelyeket a Szerb Kultúrklub végzett, kimutatták, hogy a betelepítés sikertelenségének fő oka nem abban rejlett, hogy rosszul valósították meg,

hanem abban, hogy azt a közepesen lakott területeken hajtották végre, ahol korlátozott volt a kiosztásra való földterület, s ez befolyásolta az eredményeséget is. Ebből a törvényszerű következtetésből eredt a megállapítás, mely szerint „a betelepítéssel nem lehet nemzeti többséget teremteni azokban a tartományokban, ahol az idegenek képezik a többséget, és amelyek sűrűbben lakottak”. Megoldásként a klub teoretikusaiban egyik lehetőségként a lakosság cseréjének az ötlete merült fel ezekben a tartományokban. Úgy tartották, hogy az „idegenek számának csökkentése” és a szerbek számának a növelése teljes sikert biztosít majd. Emellett meg kell jegyezni, hogy a csere fogalmát kettős értelemben használták: „az idegen törzsek kitelepítését jelentette az országból vagy az állam határain belül az egyik helyről a másikra való áttelepítést”. A Szerb Kultúrklub szakemberei azt a nézetet vallották, hogy az országnak azokon a területein, amelyekben nagyszámú az idegen lakosság, a nemzeti majorizáció csak az idegenek kitelepítésével egy időben végrehajtott betelepítéssel érhető el. Ezzel összhangban erősen szorgalmazták az arnauták (albánok) Albániába való kiköltöztetésének a megkezdését, az ittmaradók 80%-át pedig azonnal szét akarták telepíteni az ország más területeire. Hasonlóan kellett volna eljárni a török lakosság esetében is. Véleményük szerint az arnauták és a törökök kiköltöztetésével a Šar-hegységtől délre Sztrugaig, valamint délkeletre Crna Gorától a Sztrumicáig, és a nemzettudattal rendelkező népesség betelepítésével, ezeken a területeken a nemzeti kérdés nagymértékben megoldódott volna, mert így a szerb népesség pusztán a kontaktusok révén hatást gyakorolhat a nemzettudattal nem rendelkező elemekre.⁶ A klub körül szerveződők körében gyakran hangsúlyozták, hogy „a nemzeti munkával” a „mi” pravoszláv és muzulmán népünkre Dél-Szerbiában bizonyos dolgok zavarólag hatnak. Ez alatt elsősorban a jugoszlavizmust értették, melyről úgy vélekedtek, hogy „háttérbe szorítja a szerbséget, és kihúzza a talajt a nemzeti munka alól”. Hiányolták az állandó nemzeti politikát is, „mely szüntelenül nemzeti szellemben munkálkodott volna”. Felróták az államnak, hogy az oktatást, a nemzeti szellem legerősebb fegyverét, kiengedte a kezéből. „Az iskolánk nem szerb, a szelleme sem az, és a tanárok sem kizárólag szerbek, akik nemzeti alapon dolgoznának, ezért gyengék a nemzeti eredmények is.” Azt követelték, hogy azokon a területeken, ahol nem horvátok és szlovének élnek, az állami és autonóm munkába, de különösen az iskolákba vezessék be a „szerb programot és szellemet”. Ezzel párhuzamosan, szükségességnek tartották, hogy ezeken a területeken a kulturális életet „tisztá nemzeti szellemben fejlesszék” (iskola, tudomány, irodalom, színház, sajtó stb.). „A munkánkat vonzóvá kell tennünk, különben eredménytelen lesz”, és „Ami a fejbe kerül, nem nyer meg, csak az, ami a szívig hatol” – voltak azok a szellemi üzenetek, amelyekkel a Szerb Kultúrklub a szerb nemzeti oktatók felé fordult Dél-Szerbiában.

A klub a Vajdaságot „gyenge nemzeti területnek” tartotta, melynek jövője nincs biztosítva.⁷ Úgy mérték fel, hogy a szerb lakosság aránya Bácskában a leggyengébb (21%), azon a területen, mely tulajdonképpen a Vajdaság központi részét képezte, és az egész életnek is ez a terület határozta meg „jellegét”. Külön aggodalommal töltötte el őket a magyar lakosság nagy arányszáma (kb. 27,5%). Gyakran hangoztatták, hogy a magyarság a saját anyaországára támaszkodik, mely felé nincs természetes határ, és az mindig kész a nemzeti propaganda szítására. A Vajdaságot „nagyon fontos területnek” tartották, s szerintük az állam nem engedélyezhette, hogy a nemzeti összetétel ugyanolyan maradjon, mint amilyen 1921-ben volt. „A Vajdaság a legkulturáltabb és leggazdagabb területe az országnak, kitűnő összeköttetésekkel és a legnyitottabb vízi és vasúti útvonalakkal – hangoztatták a klub szakemberei. A főváros, Belgrád háttérének tartották, északról gazdasági tartópillére és védelmezője.” Azok az adatok, amelyekkel rendelkezett, azt mutatták, hogy a Vajdaság lakossága 1921 és 1936 között kb. 10%-kal növekedett (kb. 134 000 lakos). Ebből a természetes szaporulat kb. 40 000 fő, ideköltözéssel (kb. 30 000) a szerb lakosság száma kb. 17,3%-kal növekedett (kb. 70 000), a korábbi állapotokhoz viszonyítva, míg a többi (nem szerb) lakosság száma 6,86%-kal növekedett, ami kb. 64 000 lelket tesz ki.⁸ A szerb lakosság aránya 2%-kal nőtt, míg a német és magyar lakosság száma 1%-kal csökkent, ami lényegében nem változtatott a Vajdaság demográfiai struktúráján. Úgy értékelték, hogy ha a Vajdaságba betelepítéssel még 100 000-rel növekedne a szerb lakosság száma, ami 36,5%-ot jelentene, a többi lakosság aránya akkor is 63,5%-ot tett volna ki. Ebből a tényből azt a következtetést vonták le, hogy a kívánt eredményt, a Vajdaság elszerbesítését, betelepítéssel nem érhetik el. Számításuk szerint ehhez 523 000 szerb betelepítésére lenne szükség. Akkor az össz lakosságnak az 50%-át tennék ki, vagyis 1 021 500 főre lenne szükség, hogy százalékban a szerb lakosság száma elérje a 60%-ot. Belátták, hogy betelepítéssel nem lehet elérni a nemzeti többséget, ezért a párhuzamos lakosságcsere-t tartották a legjobb megoldásnak. Értékelésük szerint ez a lakosságcsere nem egyszerű dolog a Vajdaságban, ahol a kisebbség műveltsége és gazdasága fejlett nemzeti öntudattal rendelkezik, gazdaságilag erős (bécsi és pesti tőke), kiépített nemzeti intézményekkel (szövetkezetek, kulturális intézmények, egyházi szervezetek), fejlett sajtóval. „Népünk nem léphet fel a nemzeti felszabadító szerepében, hisz hátrányos helyzetben van velük szemben. Mint ahogyan más területeken, a Vajdaságban is elvesztettük nemzettudatunkat a felszabadulás után, és elerőtlenedtünk” – hangozott a Szerb Kultúrklub véleménye. „A felszabadulástól eltelt 18 év alatt mi számbelileg gyarapodtunk, míg a kisebbségek a nemzettudatban, a műveltségben és a gazdaság terén értek el előrehaladást. A számbeli gyarapodással nem nőtt nemzeti szellemünk és akaratunk. Ezért nem kell csodálkoznunk azon, hogy semmilyen hatást sem gyakorolhatunk a

kisebbségekre, amelyek a kultúrában és a gazdaságban is előttünk haladnak. A németekkel és a magyarokkal nem értünk el semmit, és a többi kisebbséggel sem. A bunyevákokat és sokákokat sem nyertük meg, elmentek horvátnak. Ezért sem a kulturális és művelődési propagandának, sem a gazdasági befolyásnak nem lett foganatja. Az egyetlen megoldás a Vajdaság elszerbesítéséhez a kisebbség átköltöztetésével elért majorizáció lehetne.”⁹ Ha az átköltöztetés nem lehetne megvalósítani, két Vajdaság megalakítása volna ajánlatos, egy nagy déli szerb, és egy kis északi magyar, melyeknek keretein belül szintén megtörténne az átköltöztetés. Ezt a második lehetőséget kedvezőtlenebbnek tartották.¹⁰ Elképzelésük szerint a magyar, a német és a bunyevác lakosságot Szlavóniába költöztették volna annak a 200 000 szerbnek a helyére, akiket a Vajdaságba költöztettek volna. „Ezek a szerbek számunkra veszteséget, míg a horvátok számára kellemetlen nemzeti terhet jelentenek” – hangoztatták a klubban. A betelepítés folyamatában a klub szakemberei nehézségekre és ellenállásra is számítottak: a lakosság ellenállására az erőszakos átköltöztetés miatt, azoknak a törzseknek az ellenállására, amelyeknek ez nem állt érdekében, és az anyaországok ellenállására. A kérdés jogi oldala is adva volt, a gyenge hivatalnoki apparátus pedig képtelen lett volna végrehajtani ezt a feladatot, de számolni kellett a kormány pártokkal szembeni érzékenységével, a korrumpáltsággal, a pártok érdekeivel; a szükséges nagy pénzösszeggel sem rendelkeztek, ami az operáció végrehajtásához szükséges lett volna. A nemzeti és az állami érdekek az ügy szentimentalizmus nélküli végrehajtását követelték. Ezzel párhuzamosan úgy értékelték, hogy a szerb nemzeti szerveződés és tömörülés is újra szárnyra kapott volna.

A Szerb Kultúrklub azon munkálkodott, hogy a szerb lakosság tudatában lerombolja a Vajdaságról és lakóiról alkotott felületes és téves képet (hogy ez az ország leggazdagabb része, hogy a Vajdaságban kövérek az emberek, hogy degeszre tömött a pénztárcájuk, „hogy ott a falvakban tej-, túró- és vajszag terjeng”). Az élettelen, apatikus és mozdulatlan közélet jellemezte ezt a területet a felszabadulás utáni időszakban. Az ilyen állapot okát a klub szakemberei abban látták, hogy az egyesülés után nem értékelték a beállt fordulatot. Nézeteik szerint az egyesülés „mindazoknak a feltevéseknek az összeomlását jelentette, amelyeken a vajdasági szerbség addigi nemzeti és közéleti nyugodott”. „Teljes kétszáz évig – hangoztatták a klubban – minden politikai, kulturális, vallási, irodalmi, művészeti és gazdasági erőfeszítés értelme egy cél felé irányult, a nemzeti lét biztosítása felé, mely számbelileg, kulturálisan és folyamatosan ellenséges hangulatú közeg nyomásának volt kitéve.”¹¹ Ebben a periódusban a politikával való foglalkozás és a politikai pártokhoz való tartozás nem a politikai meggyőződés, a liberális, demokrata, radikális vagy szocialista eszmékbe vetett hit volt, hanem annak a reménynek a jele, hogy a rendszer változásával javul a szerb nép helyzete a Monarchiában. A szerb

pravoszláv egyházhoz való nagyméretű kötődés, a vallásosságnak és a nagy nemzeti szerep „tudatának az eredménye”, mert „az egyház volt az egyedüli terep, ahol nemzetileg legálisan szerveződni lehetett”. „Az irodalmi és kulturális mozgalmaink sem az irodalom és a kultúra miatt indítottak. Nép- és középiskolákat, nyomdákat alapítottunk, könyveket és folyóiratokat adtunk ki, irodalmi társaságokat, dalárdákat, olvasóköroket, amatőr színtársulatokat szerveztünk, pénzeltük a nemzeti színházainkat, megalapoztuk a tudományos irodalmunkat, hogy múltunkat, nyelvünket és irodalmunkat tanulmányozva serényen dolgozzunk a tudomány minden ágának a népszerűsítésén. Az utóbbi időben, de különösen az első világháborút megelőző két évtizedben, sikerült megszerveznünk a gazdasági életet, a mezőgazdasági szövetkezeteket, a pénzintézetek bevonásával, a kézművesség és a kereskedőréteg különböző gazdasági szervezetekbe való tömörítésével. De nem műveltük az irodalmat az irodalomért, a tudományt a tudományért, a gazdaságot sem a gazdaságért. Minden alkotói energiánkat egy cél elérésére összpontosítottuk, a közélet minden területén egy gondolattól vezéreltetve: a nemzeti lét érdekében szemben egy erős nyomással. Ez a nyomás volt századokon keresztül az a forrás, amelyből alkotó szellemünk és az egész közéletünk táplálkozott azokon a tájakon”.¹² Amikor az egyesülés után ez a „nyomás” megszűnt, a már kialakult mentalitás döntő hatással volt arra, hogy nem tudtak alkalmazkodni az új állapotokhoz. A Szerb Kultúrklub arra a következtetésre jutott, hogy a vajdasági szerb lakosságnak „gyors és elasztikus irányváltoztatásra van szüksége politikai, kulturális és gazdasági téren is”. A változás a lakosság életében erőteljes volt az egyesülés után, és „a közéletünket olyan mértékben megváltoztatta, hogy az átállásra hosszabb időre volt szükség. A mai helyzet azonban magán viseli a válság jeleit, amelyek abból az új életből fakadnak, amelyben Vajdaság nehezebben találja fel magát”. A mentális krízisnek több jele is mutatkozott a Vajdaságban. A politikai életben folytatódott az államellenes tevékenység (politikai inercia). Azok, akik hittek a szabadelvűség konstruktív hatalmában, kinnrekedtek, vagy önként visszavonultak a politikai életből. „A politikai életben tehát nem az irányváltozás következett be, hanem a teljes iránytévésztes . . .” Az egyházi életben is hasonló volt a helyzet, mert a háború előtti elvek érvényüket veszítették, a pravoszláv egyház episzkopális egyházként szerveződött, míg világi szerepe teljesen jelentéktelenné vált. A nagy erőfeszítésnek, melyet a pravoszláv egyház életében a világi elemek hatásának az érvényesítésébe fektettek, az új történelmi körülményekben már nem volt értelmük (a Habsburg Monarchiában a szerb nép politikai szervezkedésének és gyülekezésének egyedüli lehetséges formája volt). Hasonló fejtelenség uralkodott a közélet más területein is. Vajdaság szerb lakossága már nem érdekli az oktatás problémái iránt, mert úgy tartotta, hogy ezek a kérdések elvesztették a háború előtti jelentőségüket. A klub szakemberei szerint felülkerekedett

az a nézet, hogy „ma saját államunk van, viseljen az gondot az iskolánkról, színházunkról, segítse az a kulturális intézményeinket, sajtóra többé nincs szükségünk, nincs szükségünk könyvre; folyóiratainkról, gazdaságunkról, a földműve-seinkről, a kézműve-seinkről, a kereskedőinkről, a gyáriparról, a pénzüintézetekről és minden más gazdasági létesítményről gondoskodjon más, mi elértük azt, amit akartunk, nincs többé már semmi, amiért harcolhatnánk. Nemzeti létünket ma államhatalom biztosítja, a kezünkben van a községi, városi és báni hatalom, ez pedig nagyobb biztosíték még a nemzeti lényünk biztosításától is.”¹³ A klubban úgy vélték, hogy az ilyen magánkezdeményezésű és dinamikájú „nemzeti szellem-mel” a nemzeti tudat a nullával egyenlő. Megszűnt minden érdeklődés a rendez-vények és a közéleti (nemzeti, politikai, szociális, tanügyi és gazdasági) munkák és problémák iránt. Ebben a szellemi állapotban, a klub tagjainak véleménye szerint elégedetlenség ütötte fel a fejét, amelynek egyik megnyilvánulási formája egy specifikus „vajdasági patriotizmus”, amely azelőtt nem létezett. Ez a patrio-tizmus (a szerbek vajdaságiak lettek), az államhatalom tévhitén, hibáin és téve-désein alapult, valamint a vajdasági szerbeknek a „tájékozódási” képességén az (adott) történelmi pillanatban. Mindez a klubot arra készítette, hogy figyelmesen tanulmányozza a vajdasági helyzetet, és megfelelő intézkedéseket javasoljon ezen a vidéken a szerb nemzeti érzés újbóli affirmálódása érdekében.

A szerb nacionalizmus elemzésével a Szerb Kultúrklub arra a következte-tésre jutott, hogy az túlságosan pravoszláv és vallási színezetű, így semmilyen hatással sem lehetett a bunyevác és sokác lakosságra a Vajdaságban. Hogy a szerb nemzeti eszme megerősödjön és vonzóvá váljon, azt ajánlották, hogy „nemzeti gondolatunk úgy fejlődjön, hogy megszűnjön csak a pravoszláv vallásúakat tekinteni szerbnek”. Az ilyen irányú fejlődés a nemzettudatot elválasztaná a vallási tudattól, s egyúttal a katolikus egyháznak is lehetővé tenné, hogy nemzeti jelentőséggel bíró intézményként lépjen fel. A betelepítés kérdésének a tárgyalása arra mutatott rá, hogy ezt a kérdést körültekintőbben, tervszerűen és a Vajdaság nemzeti problémáinak a figyelembe vételével kell végrehajtani. Feltűnt, hogy a betelepülők nem értettek a földműveléshez, nem rendelkeztek megfelelő eszközökkel, a leggyengébb alkotóelemi voltak a Vaj-daság gazdaságának, ami rendszerint a tönk szélére juttatta őket, és a föld eladására kényszerültek, s ez egyúttal a betelepítési politika eredménytelen-ségét is jelentette. A klubban rámutattak arra is, hogy a nemzeti kisebbségek a politikai színtérről a gazdaság és kultúra berkeibe szorultak vissza, a gazda-sági és kulturális intézményekből „nemzeti sejteket teremtettek, amelyekben rendszeres politikai munka folyt”. Ezekből a tényekből azt a következtetést vonták le, hogy a nemzeti elesettség, amely a szerb nemzetet a háború után erőt vett a Vajdaságban, ismét időszerűsítette a nemzeti pozíciókért folytatott harcot. A klub követelte a „háború előtti hazaszeretetünk újraélesztését”. „Azokon a területeken az oktatás, de különösen gazdasági téren szabad ver-

sengés által ki kell harcolnunk azt a helyet, amely számbeli fölényünk miatt nekünk kijár. Igyekeznünk kell, hogy azoknak a területeknek a népességében a relatív abszolút többséget megszerezzük, ezzel párhuzamosan a gazdasági erőnket arra a fokra fejlesszük, hogy a mi nemzetünk legyen a hordozója az ottani gazdasági életnek; a nemzeti kultúránkat olyan vonzóvá kell tennünk, hogy magyarjaink és németjeink is szükségét érezzék annak, hogy ne csak közeledjenek, hanem a kultúrjavak cseréjében ők legyenek a közvetítők a kultúránk és a saját nemzeti kultúrájuk között a nemzeti államaikban.” Ha ez sikerülne, a vajdasági szerbség megvalósítaná kulturális küldetését a Vajdaságban. A Szerb Kultúrklubot azzal a szándékkal hozták létre, hogy megvédjék a szerb nemzeti érdekeket a Jugoszláv Királyságban, hogy megvalósuljon a szerb kulturális integráció, és serkentsék a szellemi közeledést. Az apró konstruktív munkára, tervre, szervezetre alapozó, a nemzeti energiákat az elsődlegesen a gazdasági és kulturális jellegű célok és eszmények felé irányuló nemzeti akció kifejezése volt azoknak a mélyreható változásoknak, amelyek az 1930-as évek végén a Jugoszláv Királyság társadalmát megrázkódtatták. A klubot azzal a szándékkal hozták létre, hogy ott mindennemű párt- és politikai elkötelezettség nélkül ülésezni, beszélgetni, toleráns eszmecserét folytatni, konstruktívan vitatkozni lehessen. Sajnos célkitűzéseiket a politikai események hatására feladták. A Szerb Kultúrklub teljes angazsáltsága 1939 közepétől csupán politikai dimenziójára redukálódott. A szerb nemzet minden életbevágóan fontos kulturális és nemzeti problémájának a megoldását a politika terén keresték. A politikai küzdőtéren a toleranciát kizárólagosság, a konstruktív vitát a politikai szenvedélyektől felfűtött beszélgetés váltotta fel. Az érdekeltek nem akarták, és nem is tudták egymást meghallgatni, „a szerb nemzeti kultúra a jugoszláv keretekben” a jugoszláv máz megtagadásával lemeztelenedett, világos politikai irányultságot kapott, tudatosan visszaéltek vele, a kultúra terén az apró konstruktív munkát a háttérbe szorítva, más időkre hagyva azt az „új” értékrendszer és a kulturális ideálok megjelölése helyett, elsőbbséget adva a merev tradicionális és más jelenségeknek. A Szerb Kultúrklub cserbenhagyta alap gondolatát, mely szellemi atyjának, Slobodan Jovanovićnak a szavai szerint ez volt: „Az élet sokrétű, az ideál egyszerű. Ha az élet nem veti alá magát az egyszerű ideál irányításának, az cél nélküli erőfecsérelés lesz. Ha az ideál meg akarja semmisíteni az élet sokrétűségét, az üres formává válik.” Ez történt a Szerb Kultúrklubbal, mely az élet sokrétűségét a politikai dimenzióra vezette vissza, céltalanul fecsérelnve el erejét azokban a politikai leszámolásokban, amelyekből nem lehetett győztesként kikerülni annak a tevékenységnek a leépítésével, amellyel hosszú távon a szerb nép kulturális és civilizációs előrelépését lehetett volna biztosítani.

JEGYZETEK

¹ A mai jugoszláv állam létrejöttéig a szerb nemzet erejének legnagyobb részét a külpolitikai és katonai szervezkedésre fordította. Most eljött az idő, hogy kultúrájának kérdései kerülhettek a figyelem középpontjába. A nemzetek versengésében csak kultúr-hatalomként maradhat fenn – állt a Szerb Kultúrklub című brosúrában, melyben a klub létrejöttének alap gondolatát ismertették. Srpski kulturni klub, Bg., 5. old.

² Srpski kulturni klub, Bg., 8. old.

³ „Az egykori Szerb Királyságból egyetlen út sem vezet Sandžakon át a volt Crna Gora-i Királyságba . . . Az Užicétől Zlatiboron át vezető út a volt Szerb Királyság határán, Priboj fölött ér véget, de nem tér be Sandžakba. Az Užice–Nova Varoš út a Szerb Királyság egykori határán, Kokin Brodnál ér véget, de nem tér be Sandžakba. Az Ivanjicából vezető út a Szerb Királyság volt határán, Javornál ér véget, de nem tér be Sandžakba. A raškai út Novi Pazarig vezet, de nem halad tovább Sandžakon keresztül. A brusi és a kuršumljaji út Belo Brdo fölött találkozik, de nem szelik Szerbia egykori határát. A Crna Gorából vezető utak Beranéig és Bjelo Poljéig haladnak, de nem szelik Sandžak Lim és Ibar közötti részét, hanem a Bjelo Polje-i út Plevlja irányába tér el, innen pedig a boszniai utakhoz csatlakozik, így ez az út is csak egy kissé szeli Sandžak északnyugati részét, de nem halad keresztül Sandžakon a Szerb Királyság egykori határának irányában.”

Jovašević, Saobraćaj kao osnovni problem Sandžaka i Crne Gore. A Szerb Kultúrklubban megtartott előadás. A VII, fond XVII, k-69, f-4, dok. 5.

⁴ Orestije Krstić, Borba za zemlju u Južnoj Srbiji, a Szerb Kultúrklubban 1938. április 4-én megtartott előadás. A VII, fond XVII, k. 69, f-4, dok. 3.

⁵ A Szerb Kultúrklubban rámutattak, hogy a Novi Pazar-i Sandžak lakossága nyelvében „szinte mind” szerb, de vallásukban és érzésükben különbözők. Az 1921-es összeírás alapján a 175 000 lakos közül 48,5% (85 000) nemzet tudatos pravoszláv szerb, 47% (83 000) muzulmán, 7500 arnauta. Sandžak muzulmán lakosságáról így írtak: „Ők a mi nyelvünkön beszélnek, vér szerint a mieink, de nemzetileg nem. Tömegesen törökök tartják magukat. Emellett begyöpesedett vallási fanatikuskok, akik a mindennapi életben is a vallási parancsok szerint élnek, mint minden keleti nép. A végsőig konzervatív és igen elmaradott nép.” Kosovót Metohijával és Prizrennel együtt klasszikus „nemzeti és állami” területnek tartották, amelyhez „legszebb nemzeti hagyományunk és hírünk kapcsolódik, és ott vannak a legszebb és legnagyobb középkori emlékműveink”. Az 1921-es statisztikai adatok szerint a demográfiai kép Sandžakon a következő volt:

szerb – pravoszlávok 94 500 v. 22%

szerb – muzulmánok 13 500 v. 3%

arnauták (albánok) 280 000 v. 66%

törökök 33 500 v. 8%

többiek 5000 v. 1%

A preševói, kumanovói, kačaniki, szkopjei körzetben, a két Pologon, a kičevói körzetben, Plavon, Gusinjnén, Galičnikon, Sztrugán és Debarban a következő volt a helyzet:

szerb – pravoszlávok 109 500 v. 40,5%
 szerb – muzulmánok 13 500 v. 5%
 arnauták (albánok) 125 000 v. 46,5%
 törökök 20 000 v. 7%
 többiek 2000 v. 1%

A fent említett területeken élő albánokról a következőt írták: „Ezek az arnauták idegen elemek, számunkra nemzeti és politikai veszélyt jelentenek. Számbelileg erősek és egy-ségesek, központi helyet foglalnak el, és így nemzeti kontinuitásunkat szakítják meg, valamint az igen fontos közlekedési útvonalainkat, amelyek csak ezen a területen vezet-hetnek. Ezenkívül ez a tömeg Albániára támaszkodik, amelynek politikai és területi aspirációi vannak.” Đoko Perin: Nacionalizovanje Vojvodine i Južne Srbije. Előadás a Szerb Kultúrklubban 1937. június 16-án. A VII, fond XVII, k-69, f-4, dok. 4.

⁶Ua.

⁷Az 1921-es összeírás szerint Bácska, Bánát és Baranya nemzetiségi összetétele a következő volt:

szerbek 404 000 v. 30%
 bunyevácok 106 000 v. 8%
 többi szláv 65 000 v. 5%
 magyarok 376 000 v. 27,5%
 németek 316 000 v. 24%
 románok 69 000 v. 5%
 többiek 9500 v. 0,5%

Đorde Perin: Nacionalizovanje Vojvodine i Južne Srbije. A Szerb Kultúrklubban megtartott előadás. A VII, fond XVII, k-69, f-4, dok. 4.

⁸1936 végén a Vajdaságban a következő volt a helyzet:

szerbek 474 000 v. 32%
 bunyevácok 111 500 v. 7,5%
 más szláv 69 500 v. 5%
 magyarok 392 000 v. 26,5%
 németek 338 000 v. 23%
 románok 74 000 v. 5%
 többiek 12 000 v. 1%

⁹Ua., mint a 8. jegyzet.

¹⁰Az északi magyar területen ilyen lenne a lakosság összetétele:

magyarok 300 000 v. 91%
 németek 10 000 v. 3%
 szerbek és bunyevácok 20 000 v. 6%
 összesen 330 000 lakos

A déli területen ilyen lenne a nemzetiségi összetétel:

szerbek 464 000 v. 40,5%
 bunyevácok 101 500 v. 9%
 többi szláv 69 500 v. 6%
 németek 328 000 v. 29%
 románok 74 000 v. 6,5%
 magyarok 92 000 v. 8%
 többiek 12 000 v. 1%
 összesen: 1 141 000 lakos

Đoko Perin: Uo.

¹¹ Predavanje o Vojvodini i Vojvođanima, a Szerb Kultúrklubban, AJ, 80 (Zbirka J. J. Pižona), f-52/a. j. 239.

Valószínűleg Milan Petrović előadásáról van szó, amelyet A vajdasági helyzet címmel tartott 1938. május 6-án.

¹² AJ, 80 (Zbirka J. J. Pižona), f-52/a. j. 239.

¹³ Ua.

A FORDÍTÓ JEGYZETE

A fent közölt szöveget 1995 július–augusztusában fordítottam. A fordítás kissé elhúzódtott, mert kéthetes görögországi, a békés élet illúzióját felidéző nyaralás szakította meg, melynek a végén, hazafelé jövet, a belgrád–niši autótűt fizetőállomása előtt kíméletlenül arcul csapott bennünket az a hangulat, amelytől oly jó lett volna és jó lenne messzire menekülnünk mindannyiunknak.

Az út mellett a halomra rakott katonai hátizsákokon, és a degeszre tömött csomagokon kimerült gyerekek aludtak, szüleik és rokonaik fáradtságtól és céltalanságtól elfásulva ültek az út mellett, míg az úton főleg nyaralásból hazatérő autók haladtak. Pár kilométerre odébb, az újvidéki elágazásnál már a rendőrség kísérte a legnagyobbreszt traktorokból álló menekültoszlopot. A pótkocsikban fiatal és idős asszonyok és gyerekek ültek, míg a traktorok hátulján és tengelyén terepszínű egyenruhás férfiak lógtak, mert nekik már ülőhely nem jutott. A menekültoszlop néhol megszakadt, de a vége nem látszott. A horvátországi szerbek menekültek-költöztek szülőföldjükéről Jugoszláviába a horvátok Vihar fedőnevet viselő hadművelete elől.

Az a történelmi folyamat, melynek újabb felvonása a szemünk előtt játszódott le (az első 1918 után, a második 1946-ban), tulajdonképpen a Szerb Kultúrklub által is meghirdetett nemzeti program része, valóra váltásának eleme, ezért e szövegnek egy nyár alatt csak fokozódott időszerűsége. Annál is inkább, mert a hozzávetőleges adatok szerinti 180 000 Jugoszláviába érkezett horvátországi menekültnek több mint a fele, kb. 110 000 a Vajdaságba jött. Így ezen a területen is számos kellemetlen incidens történt, de emellett megindult a vajdasági horvátok nagyobb arányú menekülése-kivándorlása Horvátországba. Az az elmélet, amelyet a Szerb Kultúrklub tagjai vitaestjeiken megfogalmaztak, a gyakorlatban megvalósulni látszik. Így hát, amikor városainkban, falvainkban és utainkon céltalanul, szegénységünkön álmélkodó, tekingető, traktorokon ide-oda költöző, lakóhe-

lyet kereső menekülteket látunk, és megfordul fejünkben az örökös kérdés: „Mi lesz velük?”, szinte ösztönösen követi a magunk jövőjére vonatkozó „Mi lesz velünk, mi lesz a gyerekeinkkel?” Annál is inkább, hiszen a Szerb Kultúrklub programjában, a bennünket is sokat foglalkoztató magyar területi autonómiakoncepcióról is szó van a szerb nemzeti program valóra válásának a feltételei között. Ezért amikor pró és kontra gondolkodunk, ezt sem szabad szem elől téveszteni, mint ahogyan azt sem, ennek mekkora az ára. A példa a szemünk előtt játszódik le nap mint nap, ma, a huszadik század végén. Elszörnyedve és tehetetlenül nézzük.

*ÓZER Ágnes,
a történettudományok magisztere*